

Senecas Epistulae Morales, bog 20

Oversat af Kell Commerau Madsen & Hans Gregersen

Brev 118

{1} Du kræver hyppigere breve af mig. Lad os se på tallene. Du vil være i under-skud. Aftalen var, at du skulle begynde; du skulle skrive og jeg svare. Men jeg vil ikke være vanskelig, jeg ved, at du er en, man godt kan låne ud til. Derfor vil jeg give på forskud og ikke gøre som Cicero, denne så veltalende mand, der bad Atticus om, at 'hvis han ikke havde noget at fortælle, skulle han bare skrive, hvad der faldt ham ind'.¹

{2} Jeg kommer aldrig til at mangle noget at skrive om, selv om jeg springer over alt det, der fylder Ciceros breve: Hvilken kandidat der har udfordringer, hvem der fører valgkamp med andres midler, hvem der gør det med sine egne, hvem der søger konsu-latet i tillid til Cæsar, hvem til Pompejus eller hvem der gør det i tillid til sin penge-pung, hvor hård en ågerkarl Caecilius er, som de nærmeste ikke kan vriste penge fra til mindre end én procent om måneden. Man gør bedre i at tage fat på sine egne dårlig-domme frem for andres, gå sig selv efter i sømmene og se, hvor mange poster man er kandidat til, og ikke selv støtte det. {3} Det enestående, kære Lucilius, trygheden og friheden, består i ikke at søge noget, men helt springe over de valg handlinger, tilfældet arrangerer. Når forsamlingen er kaldt sammen, når kandidaterne venter i spænding i deres templer,² og en udlover bestikkelse, en anden bruger mellemmand, en tredje overdænger med kys de hænder, som han vil nægte at røre ved efter at være blevet valgt, når alle ophidset afventer udråberens røst, hvor behageligt tror du så ikke, det er at stå fri for forpligtelse og se på dette marked uden at købe eller sælge noget? {4} Det er en langt større glæde, man nyder, når man uden bekymring er vidne, ikke til de møder, hvor man vælger prætorer eller konsul,³ men til de store møder, hvor nogle søger årlige æresposter, andre varig indflydelse, andre krigslykke og triumfer, nogle rigdom, andre ægteskab og børn, atter andre godt helbred for sig selv og sine! Kun en stor sjæl kan som den eneste undlade at bede om noget, undlade at bønfalde nogen.

---

1. Cicero ad Atticum 1, 12, 4.

2. Kandidaterne har muligvis afventet valgresultatet i hver deres tempel.

3. De to øverste embeder i den romerske statsforvaltning.

Den siger: 'Jeg har intet med dig at gøre, Tilfælde. Jeg tilbyder dig ikke noget af mit. Jeg ved, at en Cato blev afvist hos dig, men en Vatinius ikke. Jeg beder ikke om noget.' Sådan degraderer man tilfældet.

{5} Vi kan altså skrive den slags til hinanden og til stadighed hente nyt materiale frem, mens vi alle vegne ser så mange tusind bekymrede mennesker, som i deres stræben efter noget, der vil være forfærdeligt, går fra ondt til værre for at opnå det, de snart vil flygte fra eller endda foragte. {6} Det, man ønsker sig, virker overvældende, men hvem har nok i det, når man først har fået det? Heldet fylder ikke så meget, som folk tror; det er lillebitte, derfor mætter det ingen. Du tror, noget rager højt op, fordi du befinder dig langt væk fra det, men når du kommer derhen, er det lavt. Jeg garanterer, at man til stadighed ønsker at stige op. Det, du tror, er toppen, er kun et trin. {7} Uvidenhed om sandheden er til skade for alle. Lokket af rygter styrter de frem mod det, de tror er godt, og når de efter meget ondt har opnået det, går det op for dem, at det er ondt eller tomt eller mindre, end de håbede på. Hovedparten beundrer de skuffende ting på afstand, og de fleste forveksler godt med stort.

{8} For at det ikke skal ske for os, lad os da finde ud af, hvad det gode er. Der er forskellige opfattelser, som formuleres på hver sin måde. Nogle definerer det således: 'Det gode er det, som er tiltrækkende for sjælen og kalder den til sig'. Straks opponeres der: Hvad nu hvis noget er tiltrækkende, men skadeligt? Du ved jo, hvor tilløkkende mange dårlige ting er. Sandheden og det, der ligner den, er ikke det samme. Det gode er jo forbundet med det sande, det er nemlig ikke godt, hvis det ikke er sandt. Men det tilløkkende og besnærende ligner blot sandheden. Det lister sig ind på en, frister og lokker. {9} Andre har defineret det således: 'Det gode er det, som vækker en trang efter det, eller rettere sagt som vækker en impuls i den sjæl, der stræber mod det'. Det indvender man det samme imod, for mange ting vækker en impuls i sjælen, som er til skade for dem, der vil have det. Bedre er det, når man har defineret således: 'Det gode er det, der vækker en impuls i sjælen i overensstemmelse med naturen, og det skal først efterstræbes, når det har vist sig efterstræbelsesværdigt'. Da er det også moralsk godt, og det er det fuldstændigt efterstræbelsesværdige.

{10} Dette punkt lægger op til, at jeg siger, hvad forskellen er mellem det gode og det moralsk gode. De er indbyrdes blandede og uadskillelige. Intet kan være godt uden at indeholde det moralsk gode, og det moralsk gode er under alle omstændigheder godt. Hvad er så forskellen? Det moralsk gode er det fuldkomne gode, som fylder det

lykkelige liv, og som gør alt det, det kommer i berøring med, godt. {11} Det, jeg mener, er: Der er noget, som hverken er godt eller ondt, såsom militær, diplomati eller retspleje. Men når det bliver administreret på en moralsk god måde, begynder det at blive godt. Det skifter fra neutralt til godt. Det bliver godt i forening med det moralsk gode, men det moralsk gode er i sig selv godt. Det gode flyder fra det moralsk gode, det moralsk gode hviler i sig selv. Det, der er godt, kunne være ondt. Det, der er moralsk godt, kan ikke være andet end godt.

{12} Nogle har også givet denne definition: 'Det gode er det, der er i overensstemmelse med naturen.' Læg mærke til, hvad jeg siger: Hvad der er godt, er i overensstemmelse med naturen. Det følger ikke, at det, der er i overensstemmelse med naturen, så også er godt. Mange ting stemmer nemlig overens med naturen, men det er småting, man ikke skal bruge betegnelsen 'gode' om. De er nemlig uden vægt og ligegyldige. Men end ikke det mindste gode er ligegyldigt, for så længe det er ubetydeligt, er det ikke et gode. Når det bliver godt, er det ikke ubetydeligt. Hvordan kan man kende det gode? Hvis det er fuldstændigt i overensstemmelse med naturen. {13} 'Du påstår, at det, der er godt, er i overensstemmelse med naturen. Det er en egenskab ved det. Du påstår, at også andre ting ganske vist er i overensstemmelse med naturen, men de er ikke goder. Hvordan kan det ene være et gode og det andet ikke? Hvordan får det en anden egenskab, særligt når de har det til fælles, at de er i overensstemmelse med naturen?' {14} Det skyldes jo selve størrelsen. Og det er ikke noget nyt, at ting ændrer sig ved at vokse. Han var spæd, han blev voksen, han ændrede egenskab. Den spæde er nemlig uden fornuft, den voksne udstyret med fornuft. Der er visse ting, der ved at vokse ikke bliver til mere, men til noget andet. {15} Man siger: 'Det bliver ikke noget andet af at blive større. Om du fylder en dunk eller en tønne med vin, gør hverken fra eller til. Vin er vin i begge tilfælde. Lidt og meget honning smager ikke forskelligt.' De eksempler har ikke noget med sagen at gøre. Det, du taler om, bevarer sin egenskab, og selv om der bliver mere af det, er egenskaben uforandret. {16} Nogle ting bliver ved med at være det samme og have samme egenskab, selv om de forøges. Men der er andre ting, som den sidste tilføjelse efter en lang række forøgelser forandrer og gør til noget nyt og andet, end det var før. En enkelt sten fuldender en bue, den der kiler de to hældende sider fast og binder dem sammen, når den bliver sat ind. Hvordan kan det være, at den sidste, ja ubetydelige tilføjelse gør den største forskel? Fordi den ikke forøger, men fuldender. {17} Nogle ting aflægger deres hidtidige form, når de tager til,

og får en helt ny. Når vi har forestillet os noget vokse så meget, at vi ikke magter at følge det længere, da er det, vi kalder det uendeligt. Det er for længst blevet noget andet, end det var, da det så stort ud, men var begrænset. På samme måde har vi tænkt, at noget var vanskeligt at dele. Til sidst, efterhånden som det blev vanskeligere, fandt man det udelelige. Sådan er vi gået fra noget, der næsten ikke kunne bevæges, til det ubevægelige. På samme måde er det med noget, der er i overensstemmelse med naturen: Det, at det er blevet stort, har givet det en ny egenskab og gjort det til et gode. Hav det godt.

Brev 119

{1} Når jeg finder noget, venter jeg ikke på, at du skal sige 'del det'. Det siger jeg til mig selv. Du vil vide, hvad det er, jeg har fundet? Vær klar til at tage imod, det er ren gevinst. Jeg vil fortælle dig, hvordan du så hurtigt som muligt kan blive rig. Det vil du rigtignok gerne høre! Det kan jeg godt forstå. Jeg vil vise dig en genvej til de største rigdomme. Du vil dog få brug for en långiver. For at du kan handle, er du nødt til at stifte gæld, men jeg vil ikke have, at du låner gennem en mellemmand, og jeg vil heller ikke have, at mæglerne sender dit navn i omløb. {2} Den imødekommende långiver, jeg vil anbefale, er den samme, som Cato⁴ foreslår: Optag lånet hos dig selv. Hvis vi henter det, vi mangler, hos os selv, er det nok, uanset hvor lidt det er. Det kommer ud på et, kære Lucilius, om du ikke savner noget eller har det. Status er den samme i begge tilfælde: Du slipper for plager. Jeg foreskriver dig heller ikke, at du skal nægte naturen noget – den er stejl, kan ikke besejres, den kræver sit – men at du er klar over, at alt det, der rækker ud over naturen, er usikkert og unødvendigt. {3} Jeg er sulten, så er der brug for mad. Om brødet er groft eller af fin hvede, betyder intet for naturen. Den vil ikke have, at maven bliver glad, men fyldt. Jeg er tørstig. Om jeg tager vandet fra den nærmeste sø eller pakker det ind i en masse sne, så det køles kunstigt ned, betyder intet for naturen. Den kræver kun, at tørsten slukkes. Om bægeret er af guld eller krystal eller flusspat, om det er et bæger fra Tibur⁵ eller den hule hånd, betyder ingenting. {4} Hold øje med formålet med alting og lad det overflødige fare. Sulten kalder på mig.

---

4. Formodentlig Cato den ældre (234-149 fvt.), kendt for sin strenge, gammelromerske moral.

5. Et bæger fra Tibur må forstås som et almindeligt bæger af lertøj.

Grib efter det, der er tæt på. Den vil få mig til at synes om alt, hvad jeg får fat på. Den sultne er ikke kræsen.

{5} Du spørger, hvad det så er, jeg har haft glæde af? Det forekommer mig fremragende sagt, at 'den viise er den mest ihærdige undersøger af naturlige rigdomme'. Du siger: 'Du rækker mig en tom skål. Hvad er det for noget? Jeg havde allerede pengene klar; jeg så mig om efter, hvilket hav jeg kunne stå ud på for at handle, hvilken statsforpagtning⁶ jeg kunne bestyre, hvilke varer jeg kunne skaffe. Det er snyd at belære om fattigdom, når du har stillet rigdom i udsigt'. Så du kalder den, der ikke mangler noget, for fattig? Du siger: 'Det er jo takket være sig selv og sin tålmodighed, han ikke mangler noget, ikke takket være tilfældet'. Du mener vel ikke, at en mand er rig, fordi hans rigdom er uudtømmelig? {6} Vil du hellere have meget end have nok? Den, der har meget, vil have mere, hvilket er bevis for, at han ikke har nok. Den, der har nok, har opnået, hvad der aldrig lykkes for den rige, nemlig en grænse. Eller mener du ikke, det er rigdom, fordi ingen er blevet proskriberet⁷ for den? Fordi ingen er blevet forgiftet af sin søn eller hustru på grund af den? Fordi krig ikke truer den? Fordi den er uforstyrret i fredstid? Fordi det hverken er farefuldt at eje den eller besværligt at anbringe den?

{7} 'Men han har for lidt, når det, han har, kun er det, at han ikke fryser, sulter og tørster'. Jupiter har ikke mere. Det, der er nok, er aldrig for lidt, og det, der ikke er nok, er aldrig meget. Efter Dareios og Indien er Alexander stadig fattig. Lyver jeg? Han søger noget at tilegne sig, han gennemsøger ukendte have, sender nye flåder ud på oceanet og gennembryder så at sige selve verdens bolværk. {8} Hvad der er nok for naturen, er det ikke for mennesket. Vi har fundet ham, der ville have mere efter at have fået alt. Så blind kan man være i sindet, og i så høj grad glemme sit udgangspunkt, når man har haft succes. Han, der for nylig var herre over et ukendt hjørne og det endda ikke uden modstand, er efter at have nået verdens ende nedtrykt over at måtte rejse tilbage gennem en verden, der er hans egen. {9} Penge har ikke gjort nogen rig, tværtimod har de bibragt alle uden undtagelse et større begær efter penge. Du spørger, hvad der er grunden til det? Jo mere man har, jo mere kan man få. Kort sagt kan du bare komme med hvem du vil af dem, hvis navne opregnes sammen med Crassus og

---

6. Opkrævning af skatter og afgifter var bortforpagtet til de højstbydende.

7. Erklære en person fredløs og konfiskere vedkommendes ejendom. Proskription blev ofte benyttet af magthavere mod politiske modstandere.

Licinus. Lad ham medbringe census-listen⁸ og beregne både alt, hvad han ejer, og alt, hvad han håber på. Efter min mening er han fattig, efter din kan han blive det. {10} Han, som har bragt sig i overensstemmelse med det, naturen kræver, mærker ikke fattigdommen og frygter den heller ikke. Men du skal forstå, at det er vanskeligt at holde det, man har, inden for det naturlige mål. Han, som vi har skåret ned, og som du kalder fattig, har også noget overflødigt. {11} Besiddelser blænder imidlertid folk og tiltrækker sig deres opmærksomhed, når der bæres store mængder af penge ud fra et hus, når der lægges meget guld på husets tag, når slaverne har en udsøgt fysik eller bærer iøjnefaldende dragter. Han, som vi har unddraget både folk og tilfælde, er lykkelig indvendig. {12} For hvad angår dem, der i deres fortravlede fattigdom med urette har fået betegnelsen rige, har de deres rigdom på samme måde, som vi siges at have feber, selv om det er den, der har os. Vi plejer jo at sige 'feberen har tag i ham'. På samme måde skulle vi sige 'rigdommen har tag i ham'.

Der er intet, jeg hellere har villet formane dig om end dette, som ingen formaner nok om, at du skal måle alting med de naturlige behov, uden at det koster noget eller kun lidt. Du må bare ikke blande laster med behov. {13} Du vil vide, hvilket bord man skal have, hvilket sølvtøj, hvor ens og glatragede tjenere man behøver for at sætte mad frem? Naturen har ikke brug for andet end maden.

Brændes dit svælg af den svareste tørst, så forlanger du ikke
først og fremmest et bæger af guld; og såfremt du er sulten,
stilles din hunger af jævnere mad end fasaner og østers.⁹

{14} Sult er ikke krævende, den er tilfreds med at gå væk. Hvad der får den væk, skal den ikke bekymre sig for meget om. Den slags besværligheder hører den ulykkelige ødselhed til, hvor man leder efter, hvordan man stadig kan være sulten, når man er mæt, hvordan man ikke fylder, men propper maven, hvordan man kan vække den tørst, der ellers blev stillet ved første slurk. Derfor siger Horats meget præcist, at tørsten er ligeglad med, i hvilket bæger eller med hvor elegant en hånd der serveres. For hvis du mener, det betyder noget for dig, hvor langhåret slaven er og hvor gennemsigtigt et glas han rækker dig, er du ikke tørstig. {15} Blandt mange andre ting har naturen givet os

---

8. Registrering af romerske borgere, der blev inddelt i klasser efter formue.

9. Horats *Satire* I, 2, 114-116. Oversat af Karl Nielsen: *Horats. Midt i en have*. Jørgen Paludans Forlag, København 1968.

dette fortrin, at den har rensset nødvendigheden for kræsenhed. Det overflødige bliver valgt: 'Det ene er ikke passende nok, det andet ikke smagfuldt nok, det der generer mine øjne'. Verdens skaber, som har anvist lovene for, hvordan vi skal leve, har bestemt, at vi skal være sunde og raske, ikke forkæles. Alt er klart og umiddelbart tilgængeligt for, at vi kan have det godt, men alt til luksus henhørende koster sorger og bekymringer. {16} Lad os benytte os af denne naturens velgerning, der skal regnes til de store. Vi skal tænke, at naturen ikke har gjort os nogen større tjeneste, end at vi ikke behøver være kræsnere for at stille vores behov.

Hav det godt.

Brev 120

{1} I dit brev strejfede du flere mindre spørgsmål, men standsede ved et, som du ønsker at få afklaret: Hvordan vi har fået begreb om det gode og det moralsk rigtige. Hos andre er der tale om to forskellige ting, men hos os stoikere er der blot en opdeling. Lad mig forklare det. {2} Nogle mener, at det gode er det, som er nyttigt. Derfor bruger de den betegnelse både om rigdomme, heste og sko. Ja, så ringe værdi har det gode, at det også er sunket ned til noget så ussel. Det moralsk rigtige er derimod efter deres opfattelse kriteriet for den rette pligtopfyldelse, fx at drage trofast omsorg for sin gamle far, at hjælpe en fattig ven, at gennemføre et felttog tappert eller have et klogt og afbalanceret synspunkt. {3} Vi antager ganske vist også de to begreber, men under ét. Intet er godt, medmindre det er moralsk rigtigt. Hvad der er moralsk rigtigt, er i alle tilfælde godt. Jeg mener, det er overflødigt at tilføje, hvad forskellen er på dem, for det har jeg fortalt flere gange.¹⁰ Jeg vil kun sige dette ene, at vi ikke anser noget for godt, hvis det også kan misbruges, og du ser jo, hvor mange der misbruger rigdom, fornem status og magt.

Nu vender jeg tilbage til det, du vil have udfoldet, hvordan vi har fået begreb om det gode og det moralsk rigtige. {4} Det har naturen ikke kunnet lære os. Den har kun givet os kimene til viden, men ikke viden som sådan. Nogle siger, at vi bare er faldet over den forståelse, men det er utænkeligt, at forestillingen om dyden er dukket op for nogen ved et tilfælde. Vi derimod mener, at den er fremkommet ved iagttagelse og

---

10. Se fx brev 118, 10.

indbyrdes sammenligning af ofte gentagne handlinger. Vi stoikere har den opfattelse, at både det gode og det moralsk rigtige er erkendt ved analogi. Da de latinske grammatikere har givet det ord borgerret, mener jeg ikke, man bør forkaste det, men tværtimod tage imod det. Jeg vil altså bruge dette ord ikke blot som et fremmedord, men som et almindeligt ord. Jeg skal forklare, hvad denne analogi er. {5} Vi kendte til kroppens sundhed, så vi tænkte, at der også var sådan en for sjælen. Vi kendte til kroppens kræfter og sluttede deraf, at der også var en sjælelig styrke. Generøse, hensynsfulde og modige handlinger havde overvældet os, og vi begyndte at beundre dem som fuldkomne. Under dem lå mange laster, men de blev væk i glansen af den storslåede handling, så dem overså vi. Det er vores natur at lægge noget til det, der fortjener ros. Alle uden undtagelse kender til at drive deres lovprisning for vidt. Derfra har vi hentet forestillingen om et overvældende gode.

{6} Fabricius afviste kong Pyrrhus' guld og regnede det for større end et kongerige at kunne ringeagte kongelige rigdomme. Da Pyrrhus' læge lovede, at han ville give kongen gift, rådede Fabricius Pyrrhus til at vogte sig for baghold. Det var udtryk for samme karaktertræk ikke at lade sig overvinde af guld og ikke at overvinde med gift. Vi har beundret sådan et storslået menneske, som hverken en konges løfter eller løfter mod kongen havde bøjet, som holdt fast ved sit ideal, og hvad der er allermost vanskeligt, beholdt sin integritet i krigen, som var overbevist om, at der var noget, der var ugudeligt selv over for fjender, og som i den største fattigdom, som havde gjort ham beundret, afviste rigdom, som han afviste gift. 'Lev videre takket være mig, Pyrrhus,' sagde han, 'og vær glad for det, som hidtil har pint dig, at Fabricius er ubestikkelig.'

{7} Horatius Cocles spærrede ene mand den snævre passage på broen og befalede, at man afskar ham tilbagevejen, bare fjenderne blev frataget den adgang. Han modstod fjendernes pres, indtil broens bjælker styrtede sammen i et vældigt brag. Da han havde set sig tilbage og forstod, at fædrelandet ved den fare, han var i, nu var uden for fare, sagde han: 'Kom bare an, hvis nogen vil følge mig.' Så kastede han sig i afgrunden, og midt i flodens rivende strøm bekymrede han sig lige så meget for at redde våbnene som sig selv. Han var stadig prydnet med de sejrige våben, da han kom tilbage i lige så god behold, som var han kommet ad broen.

{8} Disse og lignende handlinger af samme slags har vist os et billede af dyden. Lad mig tilføje noget, der måske forekommer mærkeligt: Det slette har undertiden givet os et begreb om det moralsk rigtige, og det bedste har vist sig i al sin glans ud fra sin

modsætning. Der er nemlig, som du ved, nogle laster, der ligger tæt op ad dyder, og selv fortabte og skændige mennesker kan se en lighed med det rette. Sådan vil den ødsle foregive, at han er gavmild, selv om der i allerhøjeste grad er forskel på, om man forstår at give eller ikke forstår at holde igen. Jeg kan forsikre dig om, kære Lucilius, at der er mange, som ikke giver, men smider om sig. En, der hader sine penge, kalder jeg ikke gavmild. Skødesløshed efterligner venlighed, letsindighed mod. {9} Denne lighed tvinger os til at skærpe opmærksomheden og skelne mellem de ting, der tilsyneladende er forbundne, men i virkeligheden i direkte modstrid med hinanden. Mens vi iagttog dem, som en enestående bedrift havde gjort berømte, blev vi opmærksomme på, hvem der ganske vist havde gjort noget med ædelt sind og stor iver, men blot en enkelt gang. Vi så, at en havde været tapper i krig, men en kujon på Forum,¹¹ at han bar sin fattigdom med stolthed, men sin fornedrelse med ydmyghed. Vi roste hans handling, men så ned på manden selv.

{10} En anden, så vi, var venlig over for venner og behersket over for sine fjender. Han bestyrede både offentlige og private sager samvittighedsfuldt og pligtopfyldende. Han havde den nødvendige tålmodighed, når der ikke var andet at gøre, og den nødvendige klogskab, når der skulle gøres noget. Han gav af fulde hænder, når det gjaldt om at give gaver, og når det kom til fysisk anstrengelse, var han vedholdende og urokkelig og opvejede kroppens træthed med beslutsomhed. Desuden var han altid den samme og i enhver handling sig selv lig, ikke blot god i tanken, men i sin væremåde så fuldendt, at han ikke blot kunne handle ret, men ikke kunne andet. {11} Vi forstod, at i ham var dyden fuldendt. Vi deler den jo op: Man skal tøjle sit begær, kvæle sin frygt, forudse, hvad der skal gøres, og give enhver sit. Vi har sammenfattet det i mådehold, tapperhed, klogskab og retfærdighed og har givet hver af dem sin opgave. Men hvoraf har vi så erkendt dyden? Af dens orden, skønhed og bestandighed, af den indbyrdes overensstemmelse i alle handlinger og af den storhed, der hæver sig op over alt. Heraf har vi erkendt det lykkelige liv, det der glider i en let strøm og er helt frit.

{12} Men hvordan kom lige præcis det til vores erkendelse? Det skal jeg sige dig. Denne fuldendte mand, der har opnået dyden, har aldrig forbandet tilfældet, aldrig taget imod det, der ramte ham, med sorgmodighed, men betragtet sig selv som borger

---

11. Forum Romanum, Romerrigets politiske, juridiske, administrative og handelsmæssige centrum.

og soldat i universet og har påtaget sig alle anstrengelser, som var de befalinger. Hvad der end indtraf, afviste han det ikke som noget ondt, der tilfældigt var overgået ham, men som noget, der var overdraget ham. Han sagde: 'Hvordan dette end er, er det mit, det er svært, det er hårdt, lad os gå til det med energi!' {13} Det var derfor uundgåeligt, at han forekom stor ved aldrig at sukke over modgang, aldrig at klage over sin skæbne. Han lod mange få indsigt i, hvem han var, strålede som et lys i mørket og tiltrak sig alles opmærksomhed, da han var mild og venlig og havde samme ro i menneskelige og guddommelige forhold. {14} Han havde en fuldendt sjæl, der var bragt til sit ypperste. Kun Guds tanke er højere, og en del af den er strømmet ned i dette dødelige hjerte. Det er aldrig mere guddommeligt end, når det er sig sin dødelighed bevidst og ved, at mennesket er født til at skulle dø, og at denne krop ikke er et hjem, men en gæstebolig og det endda i kort tid. Man skal forlade den, når man ser, at man bliver til besvær for værten.

{15} Hvis sjælen anser det, som den nu opholder sig i, for ydmygt og trangt, og den ikke frygter at forlade det, er det efter min mening, kære Lucilius, det største bevis på, at den kommer fra et højere sted. Den ved, hvor den skal hen, fordi den husker, hvor den kommer fra. Ser vi ikke, hvor mange ubehageligheder der plager os, hvor dårligt denne krop passer til os? {16} Snart klager vi over hovedet, så over maven, så over brystet og svælg. Det ene øjeblik er det nerverne, der generer os, så er det fødderne, så diarré, så forkølelse. Nogle gange har vi for meget blod, andre gange for lidt. Fra snart den ene, så den anden side bliver vi angrebet og drevet væk. Sådan går det dem, der bor i fremmed land. {17} Men vi, der har fået tildelt så skrøbelig en krop, lægger ikke desto mindre planer for evigheden og nærer håb lige så langt, som et menneskeliv kan strækkes, har aldrig penge nok, aldrig magt nok. Hvad kan være mere skamløst, hvad mere tåbeligt? Intet er tilstrækkeligt for os, der skal dø, eller rettere sagt er ved at dø. Vi er nemlig hver dag nærmere den sidste, og hver eneste time driver os henimod det, vi skal styrte fra. {18} Se, hvor blinde vi er i sindet! Det, som jeg siger, vil komme til at ske, sker lige nu, og meget af det er allerede sket. For den tid, vi har levet, er der, hvor den var, før vi fik liv. Vi tager fejl, når vi frygter den sidste dag, da hver enkelt dag bidrager lige så meget til døden. Det er ikke det trin, hvor vi synker om, der skaber trætheden, men det trin gør den tydelig. Den sidste dag når frem til døden, hver dag nærmer sig den. Døden plukker os, den river os ikke bort. Den store sjæl, der er sig sin bedre natur bevidst, bestræber sig derfor på at udvise god moral og flid på den post,

hvor den er sat, men anser ikke omgivelserne for noget, den ejer. Som en rejsende, der skal skynde sig videre, bruger den det som lån.

{19} Når vi så nogen med en sådan fasthed, blev vi naturligvis grebet af forestillingen om den usædvanlige karakter, i hvert fald hvis dens uforanderlighed beviste, at det var den sande storhed, sådan som jeg har sagt. Sandheden er uforanderlig, det falske varer ikke. Nogle er det ene øjeblik Vatinier, det næste øjeblik Catoer, og snart finder de ikke Curius streng nok, ikke Fabricius fattig nok, og Tubero ikke tilstrækkelig sparsommelig og tilfreds med billige ting, snart udfordrer de Licinus med rigdomme, Apicius med middage og Maecenas med nydelser. {20} Det største bevis på en dårlig karakter er til stadighed at flyde og vakle mellem foregivelse af dyder og kærlighed til laster.

Tohundrede slaver

havde han tit, eller bare ti; det var konger og fyrster,
mundten flød over med. Pludselig: 'Trebenet bord,¹² det er nok, og
salt til et kar og en toga, der værner mig godt imod kulden,
lad den blot kradse'. Sådan en mand, der kan spare og nøjes,
ham ku' du gi' millioner, men fem dage efter var alle
pengene væk.¹³

{21} Mange mennesker er sådan som ham, Horats beskriver, aldrig den samme, ikke engang sig selv lig. I den grad forvilder han sig i forskellige retninger. Sagde jeg mange mennesker? Det er lige ved, at det er alle. Alle uden undtagelse ændrer daglig både planer og ønsker. Snart vil de have en kone, snart en elskerinde, snart vil de være konge, snart gør de alt for at være så tjenstvillige slaver som nogen, snart puster de sig op, så det vækker modvilje, snart dukker de sig og kryber sammen, så de er mere ydmyge end dem, der virkelig er nede og ligge, så strør de om sig med penge, så rager de dem til sig. {22} Det er især sådan, den uforstandige sjæl røber sig: Den viser sig som snart en, snart en anden og er ulig sig selv, hvad der efter min mening er det værste. Du skal anse det for stort at spille ét menneskes rolle. Ud over den viise spiller ingen bare

---

12. Den mest almindelige form for bord.

13. Horats: *Satire* I, 3, 11-17.

ét menneske, alle vi andre har mange skikkelser. Snart vil du finde os sparsommelige og alvorlige, snart ødsle og forfængelige. Vi skifter hele tiden maske og tager en på, der er modsat den, vi har taget af. Du skal altså kræve af dig selv, at du til det sidste skal blive ved med at vise dig som den, du var fra begyndelsen. Sørg for, at du kan roses eller i det mindste få anerkendelse. Om en, du så i går, kan man med rette spørge: 'Hvem er han?' Så meget forandrer man sig.
Hav det godt.

Brev 121

{1} Du vil gøre en sag ud af det, det ved jeg godt, når jeg har præsenteret dig for dagens lille spørgsmål, som vi¹⁴ allerede har hængt fast i længe nok. Du vil endnu en gang råbe op: 'Hvad har det med moral at gøre?' Råb du bare, jeg vil give dig nogle andre at føre sag imod, nemlig Poseidonios og Archidemos (de skal nok møde op), og så vil jeg sige: Ikke alt, der vedrører vores adfærd, fører til god moral. {2} Noget handler om mad, noget om træning, om tøj, om opdragelse eller fornøjelse. Det har ganske vist alt sammen med mennesket at gøre, men det gør ikke alt sammen mennesket bedre. Hver for sig vedrører disse felter moralen på forskellig vis. Nogle retter og skaber orden i moralen, andre undersøger moralens natur og oprindelse.

{3} Når jeg spørger, hvorfor naturen har frembragt mennesket og sat det over de andre dyr, mener du så, at jeg er langt væk fra moralens område? Det er forkert. For hvordan vil du vide, hvilken moral man skal have, hvis ikke du først har fundet ud af, hvad der er det bedste for et menneske, hvis ikke du har undersøgt dets natur? Først da vil du forstå, hvad du skal gøre og hvad du skal undgå, når du har lært, hvad du skylder din natur. {4} Du siger: 'Jeg vil gerne lære, hvordan jeg kan begære mindre, frygte mindre. Slå overtroen ud af mig, lær mig, at det er overfladisk og tomt, det de kalder lykke, at der meget nemt kommer en stavelse foran.' Jeg vil opfylde dit ønske. Jeg vil opmuntre dyderne og prygle lasterne. Selv om nogen vil synes, at jeg på det punkt går alt for vidt, vil jeg ikke holde op med at forfølge umoral og standse de vildeste affekter, dæmpe de nydelser, der fører til smerte, og overdøve vores ønsker. Hvad ellers? De

---

14. Formodentlig = stoikerne.

største ulykker har vi jo bedt om, og vi har med glæde taget imod alt det, vi giver trøst for.

{5} Tillad mig i mellemtiden at undersøge noget, der tilsyneladende ligger lidt længere væk. Jeg spekulerede på, om alle levende væsener har en fornemmelse af deres egen fysiske natur.¹⁵ At det er tilfældet, ser man særligt deraf, at de bevæger lemmerne frit og hensigtsmæssigt, akkurat som var de opdraget til det. Ingen del af kroppen mangler rørlighed. Håndværkeren behandler sit værktøj med behændighed, skibsføreren drejer roret kyndigt, maleren udvælger lynhurtigt de mange og forskellige farver, som han har sat foran sig for at gengive virkeligheden, og han færdes mellem farver og værk med sikkert blik og sikker hånd. Sådant er et dyr også i stand til at bruge sin krop på alle måder. {6} Vi plejer at beundre de dygtige pantomimedansere, fordi deres hænder er i stand til at gengive enhver handling og følelse, og deres bevægelser holder trit med ordene. Hos de her nævnte er det kunsten, der gør det, hos de andre naturen. Intet dyr har svært ved at bevæge lemmerne, intet dyr bruger dem usikkert. Så snart de er kommet til verden, gør de det, de bliver til med denne viden, de er udlært ved fødslen.

{7} Hertil siger nogle: 'Grunden til, at dyrene bevæger deres lemmer hensigtsmæssigt, er, at hvis de bevæger dem anderledes, vil de føle smerte. Således er de med jeres formulering tvunget til det, og det er frygt, ikke vilje, der får dem til at gøre det rigtige.' Men det passer ikke. Dyr, der er drevet af nødvendighed, er langsomme, men de, der bevæger sig selv, er hurtige. Det er ikke frygt for smerte, der får dem til det, tværtimod stræber de selv på trods af smerte efter at bevæge sig naturligt. {8} Et lille barn, der øver sig i at stå og er ved at vænne sig til at gå, begynder at prøve sine kræfter af. Det falder og rejser sig grædende igen og igen, indtil det trods smerten har trænet sig til det, som naturen vil have. Hvis man vender nogle dyr med skjold på ryggen, vrider de sig længe og strækker fødderne og drejer, til de står på benene igen. En skildpadde, der ligger på ryggen, mærker ingen pinsel, men den er dog urolig i sin trang til at stå naturligt og holder ikke op med at stemme imod og fægte i luften, før den står på fødderne. {9} Alle har altså en fornemmelse af deres egen fysiske natur og derfor en uhindret brug af lemmerne, og vi har ikke noget større tegn på, at de kommer til

---

15. Gengivelse af det latinske ord *constitutio*, som ikke altid lader sig oversætte med det samme ord. Vi har valgt at oversætte med ('fysisk) natur'. Senere i brevet, hvor der tales om udviklingstrin, oversættes det med ('fysisk) tilstand'.

verden med denne viden, end at intet dyr er uvidende om, hvordan det skal bruge sin krop.

{10} Man siger: 'Vores fysiske natur er efter jeres opfattelse forholdet mellem sjælens styrende princip og kroppen.¹⁶ Hvordan kan et spædbarn forstå det, der er så indviklet og dybsindigt og knap nok til at forklare, selv for jer? Alle levende væsner må nødvendigvis være født med sansen for dialektik, for at de skal kunne forstå den definition, der er dunkel for mange voksne mænd.' {11} Det var sandt, hvad du indvender, hvis jeg hævdede, at det var definitionen på den fysiske natur, de levende væsner forstod, og ikke den fysiske natur som sådan. Naturen forstås nemmere, end den forklares. Derfor ved det spædbarn ikke, hvad et væsens fysiske natur er, men det kender sin egen. Og det ved ikke, hvad et levende væsen er, men mærker, at det selv er det. {12} I øvrigt har det kun en grov, overfladisk og vag forståelse af sin natur. Vi ved også godt, at vi har en sjæl. Men hvad sjælen er, hvor den er, hvordan den er og hvorfra den kommer, ved vi ikke. Sådan som der hos os er en fornemmelse af vores sjæl, selv om vi er uvidende om dens natur og placering, sådan er der hos alle levende væsner en fornemmelse af deres egen fysiske natur. For det er nødvendigt, at de fornemmer det, som er forudsætningen for at fornemme også andre ting. Det er nødvendigt, at de har en fornemmelse af det, de adlyder og styres af. {13} Vi forstår alle uden undtagelse, at der findes noget, der udløser vores impulser, men vi er uvidende om, hvad det er. Vi ved alle, vi har en drift, men hvad den er og hvor den kommer fra, ved vi ikke. På den måde har både spædbørn og dyr en fornemmelse af den primære del af dem selv, men den er ikke tilstrækkelig klar eller tydelig.

{14} Man siger: 'I hævder, at ethvert levende væsen først tager sin natur til sig, men at den menneskelige natur er fornuftsmæssig, og at mennesket derfor ikke tager sig selv til sig blot som et dyr, men som et fornuftsvæsen, for mennesket er dyrebart for sig selv netop i kraft af sin menneskelighed. Men hvordan kan et spædbarn tage sin fornuftsnatur til sig, når det endnu ikke er fornuftigt?' {15} Enhver alder har sin egen fysiske tilstand, spædbarnet, drengen, den unge og den gamle. Alle tager den fysiske tilstand, de befinder sig i, til sig. Spædbarnet har ingen tænder. Den tilstand tager det til sig. Tænderne er kommet frem. Nu er det den tilstand, det tager til sig. For også den plante, der skal blive til sæd og afgrøde, har én fysisk tilstand, når den er spinkel og

---

16. Se brev 92, 1.

knap stikker op af furen, en anden, når den vokser til og lige kan bære sin egen vægt med sit bløde strå, og en tredje, når den gulner og er klar til tærskelpladsen, og dens aks bliver hårde. Hver enkelt tilstand, den når til, tager den hensyn til og indretter sig på. {16} Der er forskel på den spædes alder, drengens, den unges og den gamles, men jeg er dog den samme, som jeg var, både da jeg var spæd, dreng og ung. Uagtet der er forskellig fysisk tilstand for hver alder, er det at tage tilstanden til sig det samme. Naturen har ikke givet mig en dreng, en ung eller en gammel, men mig at tage vare på. Altså tager spædbarnet den spædes fysiske tilstand til sig, ikke den tilstand, der vil komme for den unge. Selv om der venter barnet noget større, det skal blive til, er det, som det fødes i, også i overensstemmelse med naturen. {17} Først tager et levende væsen sig selv til sig, for der må nemlig være noget, som alt det andet kan henføres til. Jeg søger nydelse. For hvem? Mig. Altså drager jeg omsorg for mig selv. Jeg vil undgå smerte. For hvis skyld? For min egen. Altså drager jeg omsorg for mig selv. Hvis jeg gør alting af omsorg for mig selv, står omsorgen for mig selv foran alt andet. Dette ligger i alle levende væsener, det podes ikke ind, men er medfødt. {18} Naturen bringer sit afkom frem, men kaster det ikke fra sig, og fordi den sikreste beskyttelse er den helt tæt på, er enhver i sin egen varetægt. Derfor, som jeg har skrevet i tidligere breve,¹⁷ ved selv de nyfødte dyr, hvad enten de kommer fra moders liv eller et æg, med det samme og af sig selv, hvad der er fjendtligt, og de undgår det dødbringende. De, der er udsat for angreb fra rovfugle, er bange for selv skyggen af dem, der flyver forbi. Intet levende væsen kommer til verden uden dødsfrygt.

{19} Man siger: 'Hvordan kan et væsen, der lige er kommet ud, have en forståelse af, hvad der er godt og hvad der er livsfarligt?' Det første spørgsmål er, om det overhovedet forstår, ikke hvordan. Men at dyr har en forståelse, fremgår af, at de selv med større forståelse ikke vil gøre mere. Hvad er grunden til, at en høne ikke flygter for en påfugl eller en gås, men for en høg, der er så meget mindre end den selv, og som den ikke engang er bekendt med? Hvorfor frygter kyllingerne katten, men ikke hunden? Det ser ud til, at de har en medfødt viden om, hvad der skader, som de ikke har fået af erfaringen, for de passer på, før de har kunnet erfare noget. {20} Og for at du ikke skal tro, det sker tilfældigt, er de kun bange for det, de skal være bange for, og de glemmer aldrig at passe på og være forsigtige. Alle undgår i lige grad det, der skader. I øvrigt gør

---

17. Hentyder måske til tabte breve.

livet dem ikke mere frygtsomme. Af det kan man slutte, at det ikke er noget tilvant, men en naturlig trang til at holde sig i live. Hvad vanen lærer en, er både langsomt og forskelligt. Alt det, naturen giver, er ens for alle og melder sig straks. {21} Hvis du forlanger det, skal jeg sige, hvordan ethvert væsen er tvunget til at forstå, hvad der er livsfarligt for det. Det kan mærke, at det består af kød. Derfor kan det mærke, hvad det er, kød kan skæres, brændes og rives i stykker med, og hvilke dyr der er udrustet til at dræbe. Deres slags regner det for farlig og fjendtlig. Disse to ting hænger sammen: I og med, at ethvert væsen knyttes til sin egen overlevelse, opsøger det, hvad der vil hjælpe, men er bange for, hvad der vil skade. Impulsen i retning af det nyttige og afskyen for det modsatte er naturlige. Hvad naturen foreskriver, sker uden nogen tankevirksomhed til at diktere det, uden overvejelse.

{22} Ser du ikke, med hvor stor præcision bierne bygger deres boer, og hvor enige de er alle sammen om at tage fat på det fælles arbejde? Ser du ikke, hvordan en edderkops spind ikke kan efterlignes af noget menneske, hvor stort besvær der er med at fordele trådene, nogle der er ledt lige ind som støtte, andre der løber rundt om, først tæt, siden mere spredt, hvor mindre dyr, til hvis skade de er spændt ud, holdes fast som i et indviklet net? {23} Sådant en kunst er medfødt, ikke tillært. Derfor er intet levende væsen mere udlært end andre. Du vil se, at edderkoppernes væv er ens, og at alle felternes huller i honningkagerne er ens. Hvad kunsten videregiver, er usikkert og forskelligt, men det, naturen giver, er ligeligt fordelt. Den har først og fremmest givet drift og evne til selvopholdelse, og derfor begynder levende væsener at lære på samme tid, som de begynder at leve. {24} Det er heller ikke underligt, at de er født sådan, for ellers ville de være født forgæves. Det er det første redskab, naturen har udstyret dem med for at holde dem i live, forening med og kærlighed til sig selv. De havde ikke kunnet overleve, hvis ikke de ville det; i sig selv havde det ikke været nok, men uden det havde intet andet gavnet. Hos intet væsen vil du finde foragt for det selv, ja ikke engang ligegyldighed for det selv. Også for de tavse og dorske er der, selv om de i andre henseender er sløve, en livsduelighed. Du vil se, at de, som er unyttige for andre, ikke svigter sig selv.

Hav det godt.

Brev 122

{1} Dagen har allerede aftaget noget. Den er blevet en del kortere, dog sådan at der stadig er tid nok til, at man så at sige kan stå op med dagen selv. Man er mere pligt-opfyldende og et mere ordentligt menneske, hvis man venter på den og tager imod det første lys, men et forkasteligt menneske, hvis man ligger og halvsover ved højlys dag og først bliver vågen midt på dagen, og for mange er det endda tidligt. {2} Der er dem, der har vendt op og ned på dag og nat og ikke åbner øjnene, der er tunge efter gårsdagens druk, før natten begynder at falde på. Det er det samme vilkår, man siger gælder dem, naturen har anbragt modsat under vores fødder. Om dem siger Vergil:

Straks når en solopgang blæser på os med sit prustende forspand,
tænder den rødmende aften for andre de seneste lysglimt.¹⁸

Sådan er disse mennesker stik imod alle andre, ikke i geografi, men i livsførelse. {3} Men i selvsamme by er der antipoder, der, som Marcus Cato siger, aldrig har set solen hverken stå op eller gå ned. Antager du, at de ved, hvordan man skal leve, når de ikke ved hvornår? Og frygter de mon døden, som de i levende live har begravet sig i? De er lige så ildevarslende som fugle om natten. Det kan være, de henslæber deres mørke timer i vin og parfume, at de tilbringer hele den omvendte tid, de er vågne, med retter på mange fade, men de er ikke til selskab, de holder begravelse for sig selv. Men de døde bringer man ofre til om dagen. For den aktive er dagen ved Gud ikke lang. Lad os strække livet ud. At handle er dagens pligt og kendetegn. Natten skal begrænses, og noget af den overføres til dagen. {4} Fugle, der forberedes til festmåltider, bliver holdt i mørke, for at de let kan fedes op, når de ikke rører sig. På den måde ligger de uden nogen bevægelse, deres uvirksomme krop svulmer op,¹⁹ og det dvaske fedtlag vokser. Men kroppene hos dem, der har helliget sig mørket, ser ækle ud, for deres farve er mere uhyggelig end hos dem, der er blege af sygdom. Slappe og udslukte lyser de hvidt, og selv om de er levende, er kødet dødt. Det ville jeg dog kalde det mindste onde hos dem. Hvor meget mere mørke er der ikke i deres sjæl! Den er indsunket i sløvhed, den er omtåget og må misunde de blinde. Hvem har nogensinde fået øjne for mørkets skyld?

---

18. Vergil: *Georgica* 1, 250-251.

19. Sætningen er i stykker. Vi har ikke oversat håndskrifternes *superba umbra*, der er meningsløst i sammenhængen.

{5} Du spørger, hvordan en sjæl kan blive så fordrejet, at man vender ryggen til dagen og overfører hele sit liv til natten. Alle laster kæmper mod naturen, alle forlader den skyldige orden. Det er et mål for de nydelsessyge at glæde sig over det fordrejede og ikke blot afvige fra det rette, men gå så langt væk fra det som muligt for til sidst endda at stå direkte i modsætning til det. {6} Synes du ikke, at man lever imod naturen, når man drikker på fastende hjerte, hælder vinen i tomme årer og går fuld til bords? Men det er en udbredt last blandt unge, der træner, at de drikker nærmest på tærsklen til badeanstalten blandt lutter nøgne mennesker, eller rettere sagt holder drikkegilde og igen og igen tørrer den sved af, som kommer af de hyppige og brandvarme drikke. At drikke efter frokost eller middag er simpelt. Det gør familiefædre på bondelandet, der ikke kender til den sande nydelse. Den ublandede vin glæder, når den ikke svømmer i mad, men frit når frem til nerverne. Den rus gør godt, der falder på et tørt sted.

{7} Synes du ikke, man lever mod naturen, når man bytter tøj med kvinder? Lever de ikke mod naturen, de der sigter efter at fastholde drengeårenes glans, når de er forbi? Hvad kan være mere grusomt eller ynkeligt? Vil han aldrig blive en mand, fordi han så længe skal stå til rådighed for en mand? Og når hans køn burde have trukket ham ud af skændslen, vil hans alder så ikke engang gøre det?²⁰ {8} Lever de ikke imod naturen, de der om vinteren forlanger en rose og fremtvinger en lilje ved vintersolhverv ved hjælp af varmedunke og særligt indrettede steder? Lever de ikke imod naturen, de der planter frugthaver på de højeste tårne? Deres skove svajer på husenes tage og gavle, træernes rødder skyder frem i en højde, som de kun overmodigt ville nå med deres toppe. Lever de ikke imod naturen, de der lægger fundamentet til varmtvandsbade i selve havet og ikke selv synes, at det er lækkert at svømme, hvis ikke det varme, stillestående vand rammes af bølgegang og uvejr? {9} Når de har indrettet alt til at være imod naturens sædvane, river de sig i sidste ende fuldstændig væk fra den. 'Det er lyst - tid til at sove. Der er stille - nu skal vi træne, bæres rundt, spise. Nu er lyset kommet nærmere på - tid til middag. Man bør ikke gøre det, folk gør. Det er foragtligt at leve på den forslidte og gængse måde. Væk med flertallets dagsrytme. Vi vil have vores egen, særlige morgen.' {10} Men for mig er disse mennesker ligesom

---

20. Jf. brev 47, 7.

døde. Hvor tæt er de ikke på deres begravelse – og den bliver bitter -, når de lever ved fakler og vokslys?²¹

Vi kan komme i tanke om mange i vores tid, som har ført sådan et liv, blandt dem også den tidligere prætor Acilius Buta, som klagede til Tiberius over sin fattigdom, efter at han havde brugt sin enorme arv. Tiberius svarede: 'Det er for sent, du er vågnet.' {11} Julius Montanus, en middelmådig digter, der var kendt for sit venskab med Tiberius og senere sin unåde, læste et digt op. Solopgange og solnedgange flettede han ind med stor fornøjelse. Da en blev forarget over, at han havde læst op en hel dag, og han derfor sagde, at man ikke burde komme til hans oplæsninger, svarede Natta Pinaris: 'Kan jeg gøre noget mere storsindet? Jeg er klar til at høre på ham fra solopgang til solnedgang.'²² {12} Da han havde læst disse vers:

Foebus begynder at føre flammerne lysende fremad,
spredter som rødmende daggry sig ud, og den sorgfulde svale
flyver afsted på sin første tur efter føde og deler
maden i mundrette bidder med næbbet til kvidrende reder,²³

udbrød den romerske ridder Varus, Marcus Vinicius' ledsager, der altid var på jagt efter gode middage, som hans frisprog skaffede ham adgang til: 'Buta er ved at falde i søvn'. {13} Da han lige derefter læste:

Nu er kvæget gennet på stald af ansvarlige hyrder,
nu er den langsomme nat begyndt at give sin stilhed
til det slumrende land,²⁴

var Varus der igen: 'Hvad siger du? Er det nat nu? Jeg vil gå hen og hilse på Buta.' Intet var mere kendt end det, at hans livsførelse vendte op og ned på dagen. Sådan har mange på hans tid som sagt levet. {14} Grunden til, at nogle lever sådan, er ikke, at de anser natten i sig selv for at indeholde noget mere behageligt, men at det almindelige ikke glæder dem. Lyset er ubehageligt for den dårlige samvittighed, og den, der begærer eller foragter alting, alt efter hvor dyrt eller billigt det er købt, regner ikke lyset for

---

21. Fakler og vokslys blev benyttet ved begravelser.

22. De kommer med få linjers mellemrum.

23. Iulius Montanus' 1. fragment.

24. Iulius Montanus' 2. fragment.

noget, for det er jo gratis. I øvrigt vil de ekstravagante gerne have, at man taler om deres livsstil, mens de lever, for hvis der er stille om dem, mener de at have anstrengt sig forgæves. Derfor foretager de sig indimellem noget, der kan få snakken til at gå. Mange spiser formuen op, mange har elskerinder. For at få et navn blandt dem skal du ikke bare gøre noget ekstravagant, men noget, der bliver lagt mærke til. I et så fortravlet samfund finder almindelig slethed ikke omtale.

{15} Vi havde hørt Pedo Albinovanus fortælle (han var nemlig en yderst raffineret historiefortæller), at han havde boet oven for Sextus Papinius' hjem. Han var en af disse 'lyssky'. Han sagde: 'I den tredje time af natten hører jeg lyden af piskeslag. Jeg spørger, hvad han laver. Man siger, han modtager regnskaber. Omkring den sjette time af natten hører jeg ophidsede råb. Jeg spørger, hvad der sker. Man siger, han træner stemmen. Omkring den ottende time af natten spørger jeg, hvad lyden af hjul skal betyde. Man siger, han bliver kørt en tur.'²⁵ {16} Ved solopgang løbes der rundt, der kaldes på slaver, og kældermestre og kokke farer forvirrede omkring. Jeg spørger, hvad det er. Man siger, han har forlangt mjød og fiskesovs, og han lige er kommet ud af badet. 'Jamen, middagen er gået længere end det, han kalder dag.' Slet ikke, han levede nemlig meget sparsommeligt. Det var kun natten, han satte til livs.' Derfor sagde Pedo også til dem, der mente, Papinius var et grådigt svin: 'Så skal I også sige, han lever af lampeolie.'²⁶

{17} Du skal ikke undre dig over, at du finder så mange specielle laster. De er forskellige og har utallige udtryk, man kan slet ikke begribe, hvor mange slags der er. Bestræbelsen på det rette er enkel, på det forkerte mangfoldig, og den antager lige så mange nye former, du vil. På samme måde med moralen: De, der følger naturen, er omgængelige, uhæmmede og kun lidt forskellige, men de forskruede afviger i højeste grad både fra alle andre og fra hinanden. {18} Men den primære årsag til denne udbredte sygdom forekommer mig at være foragt for det almindelige liv. På samme måde, som de adskiller sig fra andre i livsførelsen, i måltidernes elegance, i køretøjernes udstyr, vil de også skille sig ud i den måde, de bruger tiden på. Folk, for hvem sladder er præmien for at skeje ud, vil ikke skeje ud som alle andre. {19} Og det er sladder, alle de, der så at sige lever baglæns, er ude efter. Derfor, Lucilius, skal vi holde os til den

---

25. Velhavende romere anså transport i vogn eller bærestol som en fornuftig form for fysisk træning.

26. Der er nok tale om et ordspil. Lampeolie hedder på græsk *lychnos*. Det ligner ordet *lichnos*, der betyder en slikmund.

vej, naturen har foreskrevet, og ikke afvige fra den. Når man følger den, er alting let og ligetil, men hvis man kæmper imod, er livet ikke anderledes end for dem, der ror mod strømmen.

Hav det godt.

Brev 123

{1} Efter en besværlig snarere end lang tur er jeg ud på natten nået frem til mit gods i Albanerbjergene. Der er ikke noget, der er forberedt, ud over mig selv. Derfor lader jeg trætheden blive i bærestolen²⁷ og forliger mig med, at kokken og bageren er forsinkede. For jeg taler med mig selv om netop dette, at intet jo er besværligt, når man tager det på en let måde, og at der ikke er noget at blive krænket over, så længe man ikke selv regner det for en krænkelse. {2} Min bager har ikke noget brød, men det har forvalteren, opsynsmanden og bonden. 'Det er dårligt brød', siger du. Vent, så bliver det godt, også det vil sulten gøre til fint hvedebrød. Af den grund skal man ikke spise, før sulten befaler det. Derfor vil jeg vente og først spise, når jeg enten har skaffet godt brød eller er holdt op med at foragte det dårlige.

{3} Det er nødvendigt at vænne sig til lidt. Selv de rige, som har råd til nydelser, vil møde mange besværligheder i tid og sted, som vil komme dem i vejen.²⁸ Ingen kan få lige, hvad han vil, men han kan få det ikke at ønske, hvad han ikke har, og i godt humør bruge, hvad han får tilbudt. En stor bestanddel af friheden er en mave, som er god til at vente, og som er tålmodig over for dårlig behandling. {4} Man gør sig ingen forestillinger om, hvor stor nydelse jeg får ud af, at min træthed falder til ro med sig selv. Jeg har ikke brug for salver, bad eller noget andet middel end tid. For det, som anstrengelse har forårsaget, fjerner hvilen. Der er større glæde ved dette måltid, hvordan det end bliver, end ved en tiltrædelsesfest.²⁹ {5} Jeg fik pludselig prøvet min

---

27. Over kortere afstande lod fornemme og velstående romere sig gerne transportere i bærestol.

28. Teksten er usikker. Vi følger Préchacs konjektur *ad uoluptatem ab iis optatum prohibentes occurrent.*

29. En middag givet af en konsul eller anden højere embedsmand i anledning af begyndelsen på hans embedsperiode.

sjæl af.³⁰ Sådan en prøve er nemlig enklere og mere sandfærdig. For når sjælen har forberedt sig og pålagt sig selv tålmodighed, fremgår det ikke lige så tydeligt, hvor meget sand styrke den har. De sikreste beviser er dem, som sjælen har givet spontant, hvis den ikke bare har betragtet besværlighederne ligevægtigt, men med mildhed, hvis den ikke har hidset sig op og er blevet stridbar, hvis den selv har givet sig det, den burde have, ved ikke at savne det, og den har tænkt, at vanen manglede noget, men det gjorde den ikke selv.

{6} Hvor overflødige mange ting var, forstod vi ikke, før vi begyndte at mangle dem. Vi brugte dem nemlig ikke, fordi vi skulle, men fordi vi havde dem. Hvor mange ting anskaffer vi ikke, fordi andre har anskaffet dem, fordi de fleste har dem! En af grundene til vores ulykker er, at vi lever efter eksempler, så vi ikke indretter os efter fornuften, men føres på afveje af vanen. Hvis få gjorde noget, ville vi ikke efterligne det, men når flere begynder på det, følger vi efter, som om det blev mere rigtigt af at være almindeligt. Det rigtige bliver hos os erstattet af det forkerte, så snart det er det almindeligt udbredte. {7} Alle rejser nu rundt med beredne numidere foran sig og en hær af løbere som fortrop.³¹ Det er skrækkeligt, at der ikke er nogen til at skubbe de modgående af vejen og med en støvsky vise, at nu kommer der en ærværdig mand. Alle har nu muldyr til at bære ting lavet af krystal og af flussspat og graveret i hånden af de største kunstnere. Det er skrækkeligt, at du bliver set kun med den bagage, man roligt kan smide med. Alle folks opvartere rejser med ansigtet indsmurt, for at ikke solen eller kulden skal skade den fine hud. Det er skrækkeligt, at der ikke i dit slavefølge er nogen, hvis sunde ansigt behøver sminke.

{8} Man skal undgå at snakke med alle de mennesker. De giver lasterne videre og udveksler dem. Den værste slags mennesker, har man ment, var dem, som spredte sladder. Men der er også nogle, der spreder laster. At snakke med dem skader meget, for selv om det ikke straks virker, efterlader det sædekorn i sjælen og følger med os, når vi skilles, for senere at genopstå som ondt. {9} Ligesom de, der har hørt en koncert, bærer dens rytme og sangenes sødme med sig i ørerne, så det forhindrer dem i at tænke og ikke lader dem beskæftige sig med vigtige ting, sådan hænger ord fra dem, der smigrer og anbefaler det moralsk forkerte, ved i længere tid, end det tager at høre

---

30. Sætningen er i stykker. Vi har ikke oversat håndskrifternes *aliquod enim*, der er meningsløst i sammenhængen.

31. Det var almindelig praksis blandt fornemme romere at rejse med et stort følge (se brev 87, 9).

dem. Og det er ikke let at slå en behagelig lyd ud af sjælen. Den forfølger en og varer ved og vender tilbage efter et stykke tid. Derfor skal man lukke ørerne for skadelige stemmer og det øjeblikkeligt, for når de er begyndt og er blevet lukket ind, bliver de mere dristige. {10} Så ender det med ord som: 'Dyden og filosofien og retfærdigheden er irriterende, tom snak. Den eneste lykke er at gøre sig livet behageligt. At spise, at drikke, at nyde sin arv, det er at leve, det er at huske, at man er dødelig. Dagene flyder og livet løber uigenkaldeligt ud. Kan der være tvivl om det? Hvad glæde har man af at være så klog og at påtvinge sig selv afsavn, så længe man kan og vil have sit begær efter nydelser tilfredsstillet. Det vil man jo ikke altid kunne. Hvorfor komme døden i forkøbet og allerede nu nægte sig selv alt det, den alligevel vil fjerne?³² Du har ikke en elskerinde, heller ikke en dreng, der kan gøre elskerinden jaloux, du går ædru ud hver dag, du spiser til middag som en, der skal aflægge daglig rapport til sin far. Det er ikke at leve, men at indrette sig efter en andens liv. {11} Hvor åndssvagt er det ikke at pleje sin arvings interesser og nægte sig selv alt, så en stor arv forvandler din ven til en fjende. Han vil nemlig glæde sig mere over din død, jo mere han får ud af den. Du skal ikke regne disse triste og overalvorlige bedømmere af andres liv, disse fjender af deres eget, disse offentlige opdragere for en snus, og du skal ikke være i tvivl om at foretrække et godt liv for et godt omdømme.'

{12} Disse stemmer skal man flygte fra på samme måde som dem, Odysseus kun ville sejle forbi, bundet til masten.³³ De kan det samme: De fører os væk fra fædrelandet, fra forældrene, fra vennerne, fra dyderne, og de lokker os med falske forhåbninger til et ulykkeligt og endda skændigt liv.³⁴ Hvor meget bedre er det ikke at følge den rette vej og lede sig selv derhen, hvor det behagelige er det moralsk rigtige! {13} Det kan vi opnå, hvis vi er klar over, at alt er enten noget, der lokker eller afskrækker os. Rigdom, nydelser, skønhed, ærgerrighed og alle de andre behagelige og indsmigrende ting lokker. Anstrengelse, død, smerte, ærestab og knaphed på mad afskrækker os. Vi bør derfor øve os i ikke at frygte de sidste og ikke at begære de første. Tværtimod skal vi kæmpe og afholde os fra de lokkende, men ægges til de krævende. {14} Ser du ikke,

---

32. Teksten er vanskelig, og Reynolds mener, den er i stykker. Vi følger teksten i Manfred Rosenbachs udgave. Hans tekstgrundlag er Préchac, men hans tekst adskiller sig her: *praecurrere ... iam sibi interimere.*

33. Homers *Odyssee* 12, 165-200.

34. Teksten er helt i stykker. Oversættelsen er vores bud på en forståelse af den mangelfulde tekst.

hvor forskellig en holdning man har, alt efter om man går ned eller op? De, der går ned, læner kroppen bagud, de, der går op, bøjer sig forover. At læne sin vægt fremad, når du går ned, eller føre den bagud, når du går opad, er at gøre fælles sag med det forkerte. Nydelserne går man ned til, man skal stige op til det besværlige og hårde. Her skal vi drive kroppen frem, der holde den i tømme.

{15} Mener du nu, at jeg påstår, at de eneste, der er farlige at høre på, er dem, der hylder nydelsen og indgyder frygt for smerte, hvilket i sig selv er frygteligt? Nej, jeg mener også, at de, der under dække af stoisk lære opfordrer til laster, skader os. De slynger om sig med, at kun den viise og lærde er en elsker. 'Han alene er egnet til den kunst. Den viise er den allerbedste både til at drikke og feste. Lad os finde ud af, ind til hvilken alder de unge er værd at elske.' {16} Lad grækerne om det, lad os hellere lytte til dette: 'Ingen er god ved et tilfælde, dyden skal læres. Nydelsen er en lav og ubetydelig sag, som man ikke skal værdsætte overhovedet, den deler vi med de umælende dyr, og det er de mindste og mest ligegyldige af dem, der styrter hen til den. Æren er noget tomt og flygtigt, mere ustadigt end vinden. Fattigdom er kun et onde for den, der kæmper imod den. Døden er ikke et onde. Jamen, hvad er den så? Det eneste, alle mennesker har samme ret til. Overtro er en vanvittig fejltagelse. Den frygter dem, den bør elske, og krænker dem, som den dyrker. For hvilken forskel er der på at nægte gudernes eksistens og fornærme dem?' {17} Det skal man lære, ja lære udenad: Filosofien bør ikke levere undskyldninger til lasten. Der er intet håb om helbredelse for den, som lægen opfordrer til at gøre, som han vil.

Hav det godt.

Brev 124

{1} Jeg kan da opremse mange og gamle forskrifter for dig,
bare du ikke ta'r flugten af kedsomhed ved disse studier.³⁵

Men du ta'r ikke flugten, og ingen detalje fører dig på afveje. Med din grundighed går du heller ikke blot efter de store linjer, og jeg anerkender, at du sætter alt ind på forbedring og kun bliver stødt, når den største spidsfindighed ikke fører til noget. Jeg vil bestræbe mig på, at det heller ikke sker nu.

---

35. Vergils *Georgica* 1, 176-177.

Man spørger, om det gode begribes med sansningen eller med forstanden. Det væsentlige for det spørgsmål er, at det gode ikke findes hos de umælende dyr og spædbørn. {2} Alle, der sætter nydelsen højest, anser det gode for at være sansbart, men vi derimod mener, det gode erkendes af fornuften og indordner det under sjælen. Hvis sanserne dømte om det gode, ville vi ikke afvise nogen nydelse, for alle uden undtagelse lokker og behager de, og modsat påtog vi os ikke godvilligt nogen smerte, for alle som én krænker smerterne sanserne. {3} I øvrigt fortjente folk så ikke kritik for at være for vilde med nydelse eller have den største frygt for smerte. Men vi misbilliger dem, der er forfaldne til grådighed og lyst, og ser ned på dem, der ikke på mandig vis vil vove noget af skræk for smerte. Men hvordan fejler de egentlig, hvis de adlyder sanserne, dvs. instanserne for godt og ondt? For det er til dem, I har overladt at afgøre, hvad man skal stræbe efter og hvad man skal holde sig fra. {4} Men naturligvis er det fornuften, der bestemmer det. Ligesom med det lykkelige liv, ligesom med dyden og med det moralsk rigtige, således afgør fornuften også, hvad der er godt og ondt. For hos de andre³⁶ overlades afgørelsen af, hvad der er bedst, til den laveste del, så sansningen skal udtale sig om det gode, men sansningen er en svækket og sløv sag, der er trægere hos mennesket end hos de andre dyr. {5} Forestil dig, at man ville skelne de mindste dele, ikke med øjnene, men med berøring! Ingen sans er skarpere end synet, og selv med nok så stor opmærksomhed lod den os ikke skelne imellem godt og ondt. Du ser, hvor stor uvidenhed der hersker om sandheden, og hvor lavt man sætter det ophøjede og guddommelige, når man lader berøring træffe afgørelse om det højeste, nemlig godt og ondt.

{6} Nogen vil indvende: 'På samme måde som al videnskab og kunst er nødt til at have noget håndgribeligt, der kan opfattes af sanserne, for at opstå og vokse, tager det lykkelige liv sit fundament og sin begyndelse fra noget håndgribeligt og dermed det, der falder under sansningen. For I siger jo, at det lykkelige liv tager sit udgangspunkt i noget håndgribeligt.' {7} Vores svar er: 'Det lykkelige er det, der er i overensstemmelse med naturen, og det er umiddelbart indlysende, hvad der er i overensstemmelse med naturen, ligesom det er klart, hvad der er uskadt. Hvad der er i overensstemmelse med naturen og tilfalder den nyfødte, vil jeg ikke kalde det gode, men begyndelsen på det gode. Men du tildeler spædbarnet det højeste gode, nydelsen,

---

36. Epikuræerne.

så den nyfødte begynder derfra, hvor det fuldendte menneske når til. Du sætter toppen i rodens sted. {8} Hvis nogen hævdede, at den, der er skjult i moders liv, endda af usikkert køn, spæd, ufærdig og formløs, allerede besidder det gode i en eller anden form, var det indlysende, han tog fejl. Men hvor lille er forskellen ikke mellem den, der lige har modtaget livet, og den, der bæres skjult i sin moders indre? Begge er lige modne, hvad angår forståelsen af det gode og onde, og den spæde er lige så lidt i stand til at begribe det gode som et træ eller et umælende dyr. Hvorfor er der ikke noget gode i et træ eller et umælende dyr? Fordi der heller ikke er fornuft. Derfor er det gode heller ikke hos den spæde. Han mangler også fornuft. Han vil nå til det gode, når han når til fornuften. {9} Der er væsener uden fornuft, væsner der endnu ikke er fornuftige, og fornuftige, men utilstrækkeligt fornuftige væsner. Ingen af dem rummer det gode, for det er fornuften, der bringer det gode med sig. Hvad er så forskellen på dem, jeg har nævnt? I det ikke-fornuftige væsen vil det gode aldrig fremkomme. I det endnu ikke fornuftige væsen kan det gode ikke være på det tidspunkt. I det utilstrækkeligt fornuftige kan det gode eksistere, men det gør det ikke endnu. {10} Det hævder jeg, Lucilius: Det gode findes ikke i enhver krop og heller ikke enhver alder, og det er lige så fjernt fra den spæde tid som det sidste fra det første og det fuldendte fra begyndelsen. Derfor eksisterer det gode heller ikke i det spæde, lille legeme, der først er ved at danne sig. Hvorfor dog ikke? Lige så lidt som i et frø. {11} Du skal sige sådan her: Vi kender til noget godt ved træer og korn. Det ligger ikke i det spæde skud, som spirer og lige bryder jordoverfladen. Der er noget godt i hveden. Det er endnu ikke i den saftige plante og heller ikke, når det bløde aks kommer frem af bladskeden, men først når sommeren og tidens fylde har modnet kornet. Ligesom naturen i sin helhed ikke frembringer sit gode, før det er fuldendt, sådan er menneskets gode ikke i mennesket, medmindre dets fornuft er fuldkommen. {12} Men hvad er dette gode? Det skal jeg sige: En fri og oprejst sjæl, der gør sig til herre over alt andet, men ikke selv er underlagt nogen. Dette gode er på ingen måde hos spædbarnet, et barn kan ikke forvente det, og det er naivt af et ungt menneske at gøre det. Det er lykkeligt, hvis man som gammel gennem lang og vedholdende indsats når frem til det. Hvis dette er det gode, må det også erkendes af fornuften.

{13} Man siger: 'Du har sagt, at der findes noget godt i et træ og noget godt i en plante. Altså kan der også være noget godt i et spædbarn.' Men det sande gode er hverken i træerne eller i de umælende dyr. Det gode, der er i dem, kaldes lidt frit et

gode. ‘Hvordan?’ Jo, de er hver for sig i overensstemmelse med deres egen natur. Men det egentligt gode kan på ingen måde tilfalde et umælende dyr. Det hører til et lykkelige og bedre væsens natur. Kun hvor der er rum for fornuften, findes det gode. {14} Der er følgende fire livsformer: Træer, dyr, mennesker og guder. De to, der er fornuftige, har den samme natur, forskellen på dem er, at den ene er udødelig, den anden dødelig. Af dem bliver den enes gode gjort fuldkomment af naturen, nemlig Guds, mens den andens, dvs. menneskets gode, kræver omsorg. De øvrige livsformer er blot fuldkomne i deres natur, men ikke i sandhed fuldkomne, da de er uden fornuft. Det fuldkomne er jo det, der er fuldkomment i overensstemmelse med naturen som helhed, og naturen som helhed er fornuftig. De øvrige kan være fuldkomne i hver sin art. {15} Men det lykkelige liv er ikke givet ved arten, og det er midlet til det heller ikke. Det lykkelige liv forudsætter det gode. I et umælende dyr findes det lykkelige liv ikke og heller ikke midlet til det. I det umælende dyr er der ikke noget gode. {16} Det umælende dyr griber med sansningen det nærværende. Det husker det forgangne, når det støder på noget, som påvirker dets sanser, fx husker en hest en vej, når den bliver ført til dens begyndelse. Men i stalden har den ingen erindring om den, hvor ofte den end har trådt den. Den tredje tid, nemlig fremtiden, har de umælende dyr slet ikke begreb om. {17} Så hvordan kan deres natur anses for fuldkommen, når den ikke har adgang til den fuldendte tid? Tiden består jo af tre dele, fortid, nutid og fremtid. For dyrene er der kun den af dem, der er allerkortest og givet i forbifarten, nutiden. De har sjældent erindring om noget fortidigt, kun når en aktuel anledning kalder det frem. {18} Den fuldkomne naturs gode kan derfor ikke eksistere i en ufuldendt natur, for hvis sådan en natur har det gode, har frøet det også. Jeg afviser ikke, at der hos de umælende dyr er en stor og heftig impuls i retning af det, som synes overensstemmende med naturen, men den er uordentlig og urolig. Det gode er imidlertid aldrig uordentligt og uroligt. {19} ‘Hvad så?’, siger du, ‘bevæger de umælende dyr sig forvirret og planløst?’ Jeg ville sige, de bevægede sig forvirret og planløst, hvis deres natur indebar orden. Nu bevæger de sig blot i overensstemmelse med deres natur. Forvirret er jo kun det, som også en gang imellem ikke er det. Frygtsomt er kun det, som kan være trygt. En last kan man kun have, hvis man kan have dyd. De umælende dyr bevæger sig, som de gør, på grund af naturen. {20} Men for at jeg ikke skal holde længe på dig, vil der dog være noget godt i et umælende dyr, der vil være en vis dyd, der vil være noget fuldkomment, men det er ikke i absolut forstand hverken det gode, dyden

eller det fuldkomne. Disse ting tilfalder nemlig alene fornuftsvæsener, som det er givet at vide hvorfor, hvor længe og hvordan. Således forudsætter det gode, at fornuften er til stede.

{21} Nu vil du gerne vide, hvor denne diskussion fører hen, og hvordan den kan gavne din sjæl. Det skal jeg sige dig: Den træner og skærper sjælen, og den giver den i al dens foretagsomhed noget moralsk rigtigt at beskæftige sig med. Den gavner også ved at standse dem, der er på vej til at gøre det forkerte. Men jeg siger også: Jeg kan på ingen måde gavne dig mere, end hvis jeg viser dig det gode, du har i dig, hvis jeg skiller dig fra de umælende dyr og sætter dig sammen med Gud. {22} Hvorfor nærer og træner du kroppens styrke, spørger jeg? Både husdyrene og de vilde dyr har naturen tildelt større kræfter. Hvorfor dyrker du skønheden? Når du har gjort alt, bliver du besejret i ynde af de umælende dyr. Hvorfor sætter du håret med den yderste omhu? Når du enten har sluppet det løs som partherne eller bundet det op på germanernes måde eller, som skytherne plejer, spredt det ud, så vil manken hos en hvilken som helst hest falde mere fyldigt, og den vil rejse sig smukkere på løvens hals. Når du har forberedt dig på at løbe hurtigt, vil du ikke hamle op med en hare. {23} Du skal opgive de kampe, du nødvendigvis må tabe, fordi du stræber efter noget, der ikke er dit, og vende tilbage til dit eget gode. Hvad er det? En sjæl, ulastelig og ren, der kappes med Gud, der løfter sig over det menneskelige og ikke anbringer noget af sig selv uden for sig selv. Du er et fornuftsvæsen. Hvad er så det gode i dig? Den fuldkomne fornuft. Den skal du kalde herfra og hen til dens mål, du skal tillade den at vokse mest muligt.

{24} Du kan kalde dig selv lykkelig, når al din glæde fødes ud af dig selv, når du betragter, hvad mennesker skraber til sig, begærer og vogter over, men ikke finder noget, som du – jeg vil ikke sige hellere vil have – men overhovedet vil have. Jeg vil give dig en kort grundsætning at måle dig med, så du nu kan mærke, om du er fuldkommen. Du har først dit eget gode, når du indser, at de heldige er de mest uheldige. Hav det godt.